

Simoncsics Péter

Vászolyi Erik 77 éve*

Avagy mit tehet egy finnugrista az ausztrál bennszülöttekért?

Vászolyi Erik 1933. március 24-én született Budapesten. Életének hetvenhét éve igazolja a latin szentenciát, hogy *Historia est magistra vitae*. Vászolyi életének első felét a világtörténelem három nagy krízise jellemzi: gyerekként látta a II. világháború pusztítását, később egyetemista ifjúként résztvevője volt a totalitárius diktatúra elleni ígéretes, de rövid életű magyar forradalomnak 1956 októberében, és felnőttként megélte, hogy a Varsói Szerződés csapatai (köztük a miénk) véget vetettek az „emberarcú szocializmus” kísérletének Csehszlovákiában 1968 augusztusában. Ekkor gondolta úgy, hogy már mindent megtanult, amit a történelem a szovjetek dominálta kelet-európai régióban neki „tananyagként” nyújthatott, s elhatározta, hogy inkább Nyugaton próbál szerencsét. Döntése érthető és teljességgel igazolható. Mint a forradalom résztvevője és a rákövetkező elnyomás elszennvedője tisztában volt azzal, hogy nem sok jó várhat Magyarországra és az egész régióra Csehszlovákia okkupációja után, amikor a szovjethatalom újra megszilárdította magát. Vászolyi Erik nem szeretne volna életének hátralévő részét abban a „hosszú sarkvidéki éjszakában” lehúzni, amit a Kelet-Európában magát restauráló szovjet uralom ígért, hiszen még csak 35 éves fiatalember volt.

A történelmen túl voltak Vászolyi Eriknek más mesterei is Magyarországon, köztük olyan kiváló finnugor nyelvészek, mint Fokos-Fuchs Dávid és Beke Ödön professzorok. Előbbi a permi nyelvcsaládhoz tartozó komi (zürjén) nyelv tudósa, utóbbi a volgai nyelvek egyikének, a marinak (cseremisznek) a kutatója. A tanulni vágyó Vászolyi Erik viszonyulási képességét dicséri, hogy szorgalmas tanítványa tudott lenni e két, temperamentumukat tekintve oly különböző, sőt egymással kifejezetten ellenséges viszonyban álló mesternek. Kettejük személyes viszonyát – mi más, ha nem – a történelem alakította tragikusan feszültté, s táplálta legendává a nyelvészek között is virulens folklorisztikus világfölfogásban. Elmondom hát előbb a legendát úgy, ahogy eljutott hozzám. Mindketten a budapesti zsidó gimnázium tanárai voltak már a II. világháború előtt, a világháború végjátéka idején pedig Fokos-Fuchs Dávid volt a gimnázium igazgatója. Úgy mesélik, hogy az 1944 márciusában bevonuló németekre rálöttek a gimnázium épületéből. A németek választás elé állították az igazgatót: vagy kiadja a – különben sikertelen – merénylet elkövetőit, vagy megfizedik a gimnázium egész diákságát. Fokos-Fuchs Dávid a „kisebbik

* Hétköznapi értelemben 79 évről kellene írnom, csakhogy az nem „kerek” szám – ellentétben a 77-tel, ami a folklorisztikus felfogás szerint „kerek” szám, s így ünneplésre, „laudációra” érdemes.

rosszat” választotta: kiadta a merénylőket a németeknek, amit Beke Ödön sohasem tudott megbocsátani kollégájának. Bereczki Gábor szerint a legenda valóságmagva az, hogy a német megszálláskor a Gestapo tudomására jutott, hogy a zsidó gimnázium diákjai között vannak olyanok, akik az illegális kommunista párt tagjai, s „kérték” az igazgatótól a két megnevezett diák kiadatását – erősen kétlem, hogy Berlinben készült nyilvántartás alapján. A diktatúrák lényegéhez tartozik, hogy báránybőrbe bújt farkasként „kérnek”, amikor voltaképpen parancsolnak, önkéntesnek mutatják a kikényszerített tettet, s ezzel a cselekvés felelősségét is átruházzák annak elszenvedőjére. Fokos-Fuchs, mit tehetett volna, kiadta a két diákot a németeknek, hiszen tisztában volt vele, hogy akár megteszi, amit a németek kérnek, akár nem, a megnevezett diákokat mindenképp elviszik. Egyikük megmenekült, a másik odaveszett a háború kegyetlen végjátékában. Az eseményeknek ez a kimenetele visszamenőleg is fönntartja, sőt fokozza a Fokos-Fuchs Dávid tragikus dilemmája és Beke Ödön iránta megnyilvánuló engesztelhetetlensége közti feszültséget, nem beszélve a történelem későbbi kacskaringóiról, melyek, azt hihetnők, relativizálják Fokos-Fuchs tette és Beke ítélete közti eltérést újabb adalékkal a történelem mint az élet tanítómesternője ... szeszélyes természetéhez.

Vászolyi Erik 1968-ra, emigrációjának évére kiválóan képzett finnugrista, és főként a saját kezdeményezésének köszönhetően – a szakmában különlegesen ritka kivételként az akkori Magyarországon – gyakorlott terepnyelvész lett. Már egyetemistaként az volt a kifogása, hogy a finnugor nyelveket, s az általa választott *„komit nem élő modern nyelvként tanították, hanem csak mint az összehasonlító nyelvészethez adatokat szolgáltató példatárát. Egyetlen szót sem szóltak az élő és kifejező komi nyelvről, amely nyersanyagul szolgált száz és száz könyvnek és újságnak (amikről a mi egyetemünknek tudomása sem volt). Diákcsere és utazási lehetőség azokban az időkben és a világnak azon a részén nem létezett. Egyetlen ajtó azonban, úgy látszik, nyitva maradt, és én éltem a lehetőséggel, hogy belépjek rajta, leveleket írtam hát a komiföldi Sziktivkárban működő pedagógiai főiskolának és az akadémiai kutatóintézetnek, melyekben bemutatkoztam, és elmondtam, hogy egyetemista vagyok és tanulmányi éveimet, sőt az utána következőket is szeretném a komi kultúra, nyelv és történelem tanulmányozásának szentelni. És miért ne vehetnék föl a kapcsolatot már most levélben, mielőtt a remélhető személyes kapcsolat is létrejöhetne közöttünk. Rövidesen biztató választ kaptam tőlük, amit aztán könyvek és más nyomtatott anyagok követtek. Az egyetemen hozzáférhető, élettől idegen absztrakciók után komi tanulmányaim hirtelen megteltek élettel, minthogy most már olvashattam »eredeti nyelven« komi könyveket, és kapcsolatba kerülhettem hús-vér komi emberekkel, diákokkal és tanárokkal. Olyan híd épült ki közöttünk, amelyet máig használunk.” (Vászolyi 2010: 17.)*

A történelem ismét közbeszólt. Az 1956-os magyar forradalom leverése után, az azt követő megtorlást kiegyensúlyozandó, bizonyos irányváltozás következett be a Szovjetunió Magyarország iránti politikájában: a szovjet külpolitika minden lehetséges szálát megragadott, ami hozzáköthette Magyarországot a szovjet birodalomhoz. És ilyenek voltak a korábban szinte semmibe vett, a magyarokat a Szovjetunióban élő rokon népekhez fűző kapcsolatok. E kapcsolatok föllevenítését, tekintettel a szóba jöhető szakemberek (nyelvészek, folkloristák, néprajzosok, muzeológusok) szűk körére és csekély számára, nem ellenezte, mert ellenőrizhetőnek ítélte a KGB és magyar társintézménye. Így történt, hogy engedélyezték a forradalom után röviddel, már 1957–58-ban, hogy magyar nyelvészek, Hajdú Péter és Kálmán Béla kutatóútra mehessenek a Szovjetunióba. Ők ugyan még csak Leningrádig jutottak, ahol az Északi Népek „Herzen” Főiskoláján tanul nyenyec, valamint hanti és manysi hallgatók között gyűjthettek autentikus nyelvi és folkloranyagot, de utánuk Vászolyi Eriknek már sikerült élőnyelvi terepre, komik közé is eljutnia.

A tanulmányainak befejezése és az emigrálása közötti viszonylag rövid idő, mindössze tizenkét év alatt kétszer járt a komik (zürjének) földjén, a Szovjetunióban, 1959–60-ban

és 1966-ban, ahol értékes nyelvi és folklórányagot gyűjtött, melynek egészét csak sokkal később, 1999-ben, 2001-ben, 2003-ban és 2010-ben (Vászolyi 1999, 2001, 2003, 2010), jóval a szovjet birodalom összeomlása után sikerült csak publikálnia Magyarországon, sőt 2010-ben már az oroszországi Komiföldön is. Legértékesebb fölfedezését azonban, az északi zürjének egy csoportja, a Kolva településen lakók (röviden: a kolvaiak) epikus énekeinek eredetét föltáró gyűjtését, szerencsére még azon frissiben publikálhatta (Vászolyi 1967, 1968a, 1968b). Ezek az énekek komi nyelvűek ugyan, de a nyenyec folklór alkotásai, amelyeket a nyenyeczek földjén 1830-ban orosz misszionáriusok alapította egyházas településre, Kolvára beszivárgó zürjének a XIX–XX. században vettek át, s mentettek így meg a jövőnek, miközben az eredeti nyenyec népesség elfogyott, majd be is olvadt a szaporább komi népességbe. A kolvaiak epikus kultúrája a folklór nyelvi (és egyéb) határokat nem ismerő természetének és alkalmazkodó képességének eklatáns példája, amelyet Vászolyi Eriknek köszönhet az uráli nyelvészet és folklorisztika.

Vászolyi Erik nyitott személyiségére jellemző, hogy miközben komi nyelvi tanulmányok foglalkoztatták, kenyérkereső foglalkozásában, gimnáziumi magyartanárként is sikerült maga köré gyűjteni rendhagyó tehetségeket. Közülük is kiemelkedik Hajnóczy Péter, akit rövid élete (1942–1981) és még rövidebb alkotó pályája ellenére a XX. század végi magyar próza megújítójaként és klasszikusaként tart számon az irodalomtörténet.

Magyarországról történt emigrációja, korabeli hivatalos és megbélyegző szóhasználatlaltal „disszidálása” után két évet Angliában töltött, majd a perth-i egyetem meghívását elfogadva Ausztráliába tette át székhelyét, ahol az ausztráliai bennszülött nyelvek szakértőjévé képezte át magát. Itt hasznosíthatta mindazt, amit finnugristaként tanult és terepmunkájában tapasztalt. Számos nyelvi programot kezdeményezett és hajtott végre, több könyvet írt a bennszülött nyelvekről. A nyugat-auztráliai Perth egyeteméről ment nyugdíjba 1995-ben. Ausztrália bennszülött nyelveinek leírásában és földolgozásában elért eredményei közvetetten az európai műveltségben gyökerező összehasonlító nyelvészeti tanulmányainak, közelebbről finnugor nyelvészeti képzésének köszönhetőek. De nemcsak annak, hanem a történelem magyar, tágabban kelet-európai vonatkozásainak: „bennszülött” magyarként nem felejtette el, milyen is az, ha egy kis népet (és országát) alávet, elnyom, kihasznál egy világbirodalom. Ebből következik, hogy Ausztráliába kerülve mindjárt az ottani alávetettek, a bennszülöttek keltették föl érdeklődését és együttérzését. Beleérző képességének köszönhetően meg tudta nyerni bizalmukat, nyelvészeti szakértelem pedig hozzásegítette ahhoz, hogy megértse gondolkodásmódjukat és nyelvüket is.

Így történhetett, hogy az ausztráliai nyelvek kutatásának – Vászolyi Eriknek köszönhetőleg – van magyar nyelvű összefoglalása: a L'Harmattan Kiadónál 2003-ban megjelent *Ausztrália bennszülött nyelvei* című könyv. E munka több mint bevezetés és több mint áttekintés (angol terminusa szerint *survey*). Ha tehát nem szokványos oktatási és/vagy akadémikus műfajú mű, akkor vajon mi? A beköszöntő szerint (*Lectori salutem!*) *diskurzus*, ami a Szerző bevallása szerint menet közben alakult azzá: „Miközben naponta farkasszem néztem a komputer képernyőjével, próbáltam azzal hitegetni magam (pia fraus!), hogy nem is a monitort bámulom, hanem egy csoport magyar fiúval meg leánnyal, egyetemi hallgatókkal disputálok, valóságos, élő emberekkel, akik hol hallgatnak, hol kérdeznek, hol felelnek, de eleven résztvevői a diskurzusnak velem együtt” (i. m. 9–10. lap). Valóban: ritka üdítő oázis Vászolyi Erik könyve a mai magyar (és külhoni) nyelvészet (és azzal együtt a nyelvészeti oktatás) sivatagában. Üdítő, mert nincsen benne semmi tudóskodó exkluzivitás és nagyképűség, ezzel szemben minden sorából árad a – napjainkban egymást érő felsőoktatási tervezetekből és „reformokból”, valamint a belőlük születő gyakorlatból teljesen hiányzó – pedagógiai erősz, a fiatal nemzedéket a meghódítandó tudás ismeretlen területén nagy érzékenységgel vezető és kíséző géniusz.

Diáknak képzelem magam (ahogy álmaimban mindig), és bárhol ütöm is föl Vászolyi könyvét, megtisztelve érzem magam, hogy „valóságos, élő embernek” és egyenrangú társnak tart a Szerző, kinek társaságában jólesik lennem, kinek munkája nem vizsgára előírt kötelező tananyag, hanem elmemozdító élvezet, azaz „kecsesen okos csevegés”. Ezzel együtt (és ennek ellenére) az angolszász mintára előretett *Tartalomba* foglalt fejezetcímekből kitűnik, hogy amit a kezünkben tartunk, az a legexkluzívabb tudományosság mércéjével mérhetően is tudományos mű. Ennek illusztrálására hadd említsek belőle néhány fejezetcímet: *Szupraszegmentális jegyek*, *Szuffixáló nyelvek*, *Prefixáló nyelvek*, *Egy poliszintetikus inkorporáló nyelv: a tiwi*, *Inkluzív és exkluzív megkülönböztetés*, *Univálens igék*, *Biválens igék*. A be nem avatott olvasó (vagy diák) megnyugtatóra mondom, hogy minden fejezetcímbe szereplő kifejezés világosan meg van magyarázva a szövegben, és össze van foglalva a könyv Terts István készítette utolsó fejezetében (*A könyvben szereplő rövidítések, nyelvészeti fogalmak és műszavak*). És bár a címe *nyelveket* ígér, a könyv tetemes része, első felének nagyobbik része, voltaképpen nem is nyelvészet, hanem társadalomtudomány (angolszász műszóval antropológia), amennyiben arról a közeről szól, amelyben a nyelveket, a nyelvet használják, mutatóban és például: *A nagycsalád: a társadalmi szervezet alapja*, *A nagycsalád mint nyelvközösség*, *A nagycsaládok csoportja mint nyelvjárás*, *Nyelvközösség: törzs, horda, banda*, *Nyelvváltozatok: rituális nyelv*, *Nyelvváltozatok: az „anyósnyelv”*, *Nyelvváltozatok: nyelvi tabu*. Amikor meg nyelvekről szól, nem feledkezik meg a nagyvilágban (és Ausztráliában) gyakori, de legalábbis még létező (a mi Európánkból viszont már régen eltűnt) pidzsinról és kreolról, e két különleges nyelvtípusról, amelyre a későbbekben majd még mi is visszatérünk (*Pidzsin angol és ausztráliai kriol*). És – last, but not least – amint a cím is jelzi (*„Aboriginal English”: az ausztráliai angol egyik nyelvjárása*) a nálunk már az államfői magaslatok talapzatát nyaldosó (az angolszász világban teljességgel ismeretlen) „nyelvvédő buzgóságtól” mentesen, az elfogulatlanul közeledik ehhez a bennszülöttek között egyre terjedő nyelváltozathoz.

„Étvágygerjesztőül” hadd hozzak föl ide néhány idézetet a könyvből. A Szerző a szakmában szokványos nyelv és nyelvjárás közötti megkülönböztetést elegánsan átlépve taglalja e kérdéskört egy valóságos – és hatalmas – térben: *„Ausztrália nyelvészeti szakirodalmában elő-előbukkan az a műszo, hogy Western Desert Language, tehát nyugati sivatagi nyelv. A baj ott kezdődik, hogy nyugati sivatag tulajdonképpen nincs; akkor pedig ilyen nyelv se igen lehet. Vagy mégis? Nos, ez a »nyelv« valójában egy földrajzilag hihetetlenül szétszórt nyelvjárás-csoport; O’Grady-Voegelin (1966) találóan nevezi nyelvjárásláncolatnak (dialect chain). Átfogó belső, bennszülött neve nincs. Területe óriási [nem fásasztom az Olvasót az itt következő földrajzi nevekkkel jelzett tájékozódási pontok felsorolásával, csak jelzem, hogy hozzávetőleges számításom szerint Magyarországnál 10-szer nagyobb! S. P.]. Ezen a hatalmas pusztaságon nomadizált nagyjából a XX. század közepéig egy összesen talán 4000 főt számláló őshonos népesség: 15-25 főnyi csoportokban vándorló pusztai vadászok és gyűjtögetők, akik mitizált formában ápolták a közös eredet és vérrokonság tudatát, amelyet időről időre népes rituális találkozásokon erősítettek meg. Néhány ilyen rokon csoport egy-egy nyelvjárást beszélt, amely jól érthető volt szomszédos vagy közeli hordák számára, aztán kevésbé érthető lett a földrajzi távolság növekedésével, majd pedig bajosan érthetővé, sőt érthetlenné vált a nyelvterület végpontjain. A szétszóródás egy hatalmas nyelvterületen és a viszonylagos izoláció nyilván kedvezett a nyelvi elkülönülésnek és a nyelvjárások eltérő irányú fejlődésének. Se a népességre, se a nyelviükre nem alkalmaztak összefoglaló belső nép-, illetve nyelvnevet; a közéjük tartozó őslakos (egyén vagy csoport) egyszerűen wati volt, tehát ’ember, férfi’, nyelviük pedig wangka ’beszéd, nyelv’. Egyik csoport a másikra utaltott tréfás, ugratásnak vagy évődésnek szánt (de nem sértő) ragadványnevekkel (amivel viszont önmagukra nem utaltak). Néhány ilyen elnevezés: ngányatyara ’akiknek a beszédében az ez [mutató névmás] úgy hangzik, hogy ngánya’; erre mintegy visszavágás az, hogy ngátyatyara meg*

nyangatyatyara, sőt jakatyatyara 'akiknek a beszédében ez annyi, mint ngátya (illetve nyangatyá avagy jakatyá)'. Ugyanilyen elnevezés az, hogy pityantyatyara kontra jankuntyatyara: 'akiknek a beszédében 'gyere ide!' úgy hangzik, hogy pitya, illetve janku'; avagy nyinanyityaranya kontra nyinaratyaranya kontra nyininpatyaranya: 'akiknek a nyelvében 'leülök' úgy hangzik, hogy nyinanyi (illetve nyinara, illetve nyininpa)'.¹ Ezeknek a tréfás neveknek különösebb jelentősége nyilván nem lehetett, amíg minden wati nyelve wangka volt" (i. m. 23–24. l.). E passzust olvasva bólinthatunk csak igazán a Max Weinreichnek tulajdonított definícióra: „A nyelv olyan nyelvjárás, mely mögött hadsereg és flotta áll.”²

Az írásbeli hagyomány nélküli nyelvek esetében, amilyenek az ausztráliai bennszülöttek nyelvei is, a leírás gondját nyakába vevő személynek (legyen az hittérítő, nyelvész, közigazgatási hivatalnok) két választása van: vagy a „többségi” nyelv helyesírására figyelve próbálja írásba foglalni a hallottakat – ez a dilettáns megoldás, aminek azonban kétségtelenül van gyakorlati haszna, mert a többség is fogja tudni használni, vagy pedig a valamely nyelvészeti megalapozott, szakmailag kidolgozott fonetikai átírás (IPA vagy a finnugor nyelvekre kidolgozott Setälä-féle rendszer) mellett dönt úgy, hogy azt az adott nyelvre még külön is adoptálja – ez a precízebb megoldás, amely jó esetben az adott nyelv (eljövendő) írásbeliségét is megalapozhatja. Vászolyi Erik, mivel az angol orthographiát túlságosan hagyományba süllyedtnak érezte (ahonnan mára eltűnt a transzparencia), gyakorlatiasan az első változatnak egy „középeurópai” fajtájához folyamodott (ahol ez még megvan): a magánhangzórendszerben meglévő rövid-hosszú oppozíciót a magyar (meg cseh és szlovák) helyesírásból vett *accent aigu*-vel jelzi, a mássalhangzórendszerben pedig a zárhangok (*t, n*), valamint a laterális (*l*) palatális párpait a magyarban használatos *y*-nal megtoldott betűkombinációkkal írja, így: *ty, ny, ly*. Vászolyinak ezek az apró kis fortélyai rávilágítanak arra, hogy mire való is a hagyomány, azaz miként élhet kreatívan valamely hagyománnyal, jelen esetben a helyesírással a szakember. Az *y* a magyarban a palatalizáltság jele, sőt jegye, ami egy megvívott „kulturharc” lezárásaként lett legitím részévé a magyar helyesírásnak (lásd a „jottisták” és „ypsilonisták” vitáját a nyelvújítás korából, ahol az *akarattya* {< *akarattia*, vö. Halotti Beszéd *zocoztia*} győzött ugyan az *akarattya* fölött, de mégis *tyúkot* és *latyakot* írunk **tiuk* és **latiak* helyett). A glóbusz Ausztráliával ellentétes pontján, a szubarktikus régióban ugyanezt a magyarban már bevált jegyet alkalmazta sikerrel Tapani Salminen egy ottani rokon nyelv, a nyenyec leírására, ahol a palatalizáltsági korreláció a mássalhangzórendszernek a magyarénál, vagy a pityantyatyaráénál nagyobb részére terjed ki.

Az ausztrál őslakosok világszemléletét jellemzendő írja Vászolyi: „A természet koronája az ausztrál őslakosok szerint nem feltétlenül az ember, de szavuk van rá, pityantyatyarául például wati. Illetve legyünk pontosabbak: a wati nem 'homo sapiens', nem is lat. vir 'férfi', hanem ang. 'fully initiated Aboriginal male person', tehát olyan felnőtt őshonos férfiú, aki áttesett a férfitvé avatás összes egymást követő szertartásán (kamaszkorában, vagy esetleg később: az avatás nincs pontosabban korhoz kötve). Egy kívülálló, idegen (fehér vagy bennszülött) maliki; egy fehér ember viszont soha nem wati, hanem watypala vagy wajpala (< ang. white fellow 'fehér pasas'; egy kínai vagy maláj jalapala (< yellow fellow 'sárga pasas'). A nő több szóval jelölhető, illetve pontos lexikai megfelelője ennek sincs: egy minyama 'gyermekes asszony', kungka vagy kungkawara 'férjeztelen, defloreált, de még gyermektelen leány', előtte pedig egyszerűen tyityi 'gyermek'. A watypala női megfelelője mityityi (< ang. 'Mrs'), ha férjezett, ha nem. Egy jamatyí 'barát' lehet fehér vagy

1 Nyelvek, illetve nyelvjárások effajta elnevezése nem példa nélküli. Hadd említsem a francia *langue d'oc* nyelvjárását, amelynek jelentése: „az a nyelv, ahol az 'igen'-t úgy mondják a köznyelvi-irodalmi oui helyett, hogy oc (< latin hoc [semlegesnemen] ez)”.
2 Eredetileg jiddisül: „a sprach iz a dialekt mit an army un flot”.

fekete, esetleg jalapala. Kuri körülbelül 'házastárs', férj vagy feleség; kurityara lehet 'férjezett' vagy 'nős'. Bajos lenne lefordítani e nyelvre azt, hogy ember, lat. homo sapiens, ném. Mensch, mert ez a fogalom eredetileg ismeretlen volt és tulajdonképpen nincs rá szó; ha nagyon muszáj, talán anangu lenne használható, ami fordítható úgy, hogy személy, egyén, egyed, illető, csakhogy a pityantyatyara nómenklatúra szerint az ember és az állatvilág egyéb tagjai között nincs különbség, és ilyen alapon anangu bármely állatfajta egyedét is jelölheti (egy kutya például valóban lehet családtag, és közelebből egy ember nagybátyja, unokaöccse, ángyikája vagy öreganyja).

A családi és rokonsági terminológia minden nyelvben igen kiterjedt és árnyalt, hiszen az őslakos ezen a közösségi hálózaton belül élt és halt, és ami ezen kívül állt, az idegen világ volt számára. Rokonsági fokozatok szövvénye szabályozta egész életüket, ezen múlt minden joguk és kötelezettségük a napi élelemelosztástól kezdve a családalapításig, gyermeknevelésig, aggkorig, mindhalálíg" (i. m. 160. l).

E szociális háttérhez viszonyítva válik érdekessé igazán az „anyósnyelv” jelensége, amit a nyelvi tabu egyik megnyilvánulásaként jellemez Vászolyi: „Az anyósnyelv, úgy látszik, Ausztrália valamennyi nyelvközösségében létezett, de különféle változatokban. Általános szabálynak tűnik, hogy anyós és veje érintkezését szigorú előírások korlátozzák, ezzel elejét véve sűrűlődsnek, vitának. Tilos kettejüknek nemcsak beszédbe bocsátkozniuk, de egymást megközelíteniük, sőt egymásra nézniük is. Látó-/hallótávolságon belül kötelesek vagy lesütni a szemük, vagy másfele nézni; ha nagyobb távolságból észreveszi egyike a másikat, nagy ívben ki kell térniük egymás elől. [...] Ha a tabu alá eső személyek közölni akarnak valamit a másikkal, akkor egy harmadik, semleges félnek kell elmondaniuk, amit óhajtanak, de ilyenkor is vigyázva, és a normális közbeszéd helyett az ún. anyósnyelvet használva. Ez utóbbi nem érinti a hangrendszer vagy a nyelvtant, a szókincset viszont annál inkább. A gyirbalban például a guwal jelenti azt, hogy 'nyelv, beszéd', viszont külön neve van az anyósnyelvnek: nyalnguj (Dixon 1972: 32–34.). A kettő szókészlete merőben különbözik, mert (1) nincs egyetlen közös szavuk sem, és (2) az anyósnyelv szókincse mintegy negyedannyi, mint a guwal szókészlete, tehát amíg az utóbbiban mondjuk négy szinonima van valamire, az előbbiben csupán egyetlen szó felel neki, és annak is egészen más a hangteste" (i. m. 34. l.). Íme egy ún. primitív közösség hosszú időn át leszűrt tapasztalata a társas létben eleve kódolt konfliktusok kezelésére, amit – ha megkérdéznének – lelkesen javasolnék itthon – a családinál szélesebb keretekben – a társadalmat megosztó konfliktusok megelőzésére.

Az ausztráliai nyelvek névmásrendszerében általános az inkluzív-exkluzív megkülönböztetés, amely a nyelv társaslelki beágyazottságának a mienktől eltérő finomszerkezetére világít rá. „Az inkluzivitás és exkluzivitás egyértelműen egy beszédpartnerre vagy megszólított személyre vonatkozik, akit a beszélő vagy bevesz, vagy kizár azoknak sorából, akikre a mi vonatkozik. Néhány wunambal példa: a ngalangyin azt jelenti, hogy 'idevalósi, helybeli vagyok'; az egyes szám első személyre a nga- előtoldalék utal. Többes szám első személyű inkluzív változata ngaralangyin, magyarul 'mi mind idevalósiak, helybeliek vagyunk (beleértve téged is, akihez beszélék)'. Többes szám első személyű exkluzív alakja nyaralangyin, magyarul 'mi mind idevalósiak, helybeliek vagyunk (kivéve téged, akihez beszélék)'. A többes számból tovább képzett duális inkluzív ngaralangyinmija, magyarul 'mindketten (te meg én) idevalósiak vagyunk'. Ezzel szemben a duális exkluzív nyara-langyinmija azt jelenti, hogy 'mi ketten (már ti. ő meg én) idevalósiak vagyunk (de te nem)' (i. m. 96. l.). Hasonló distinkciók léteznek a magyar egyes rokon nyelveiben is, s éppen az egyik permi nyelvben, az udmurtban (votjákban) is (Kozmács István személyes közlése). Továbbá: még a nyolcvanas évek elején, a Magyar Nyelv 1983-as évfolyamának egyik számában megjelent írásában Tólos Endre kollégánk hívta föl a figyelmet valami hasonló megkülönböztetésre, ami a minket vs. bennünket, titeket vs. benneteket oppozíciókban lelhető föl.

Mutatóba hadd hozzak ide még néhány példát a pidzsin és a kreol nyelvek köréből, mert ezek olyan folyamatokra mutatnak rá, amelyeket népek (és nyelvek) gyors helyvált-

toztatása hozhat magával (mint a megélhetésért folytatott küzdelemben gyakori nomadizálás, kereskedelem, gyarmatosítás). A belőlük levonható tanulság túlmutat az ausztráliai nyelvek világán, és útmutatóként szolgálhat a mi közelebbi (magyar) vagy távolabbi (finnugor/uráli), méginkább a legtávolabbi (preuráli) nyelvi múltunk rekonstrukciójához. Idézem a *pidzsin* (és *kreol*) meghatározását a könyv végén található, Terts István összeállította műszó-jegyzékből: „*pidzsin (egyres vélemények szerint a business English 'üzleti angol nyelv' Kínában eltorzult alakjából) – keveréknyelv. Amennyiben a beszélők következő nemzedékei már anyanyelvként használják, akkor kreolizálódik (l. kreol).*” „*Az átvételek fonetikai képe a pidzsin kialakításába belejátszó bennszülött nyelv(ek) fonemikájától függ. A Torres-szorosban léteznek ilyen szavak, mint solwata, sanbis, skras, pising, pinis, pain, diswei (< angol salt water, sand beach, scratch, fishing, finish, find, this way), amiből rögtön kiderül, hogy a helyi (inkább melanéziai, mint ausztráliai) bennszülött nyelvek ismernek szibilánsokat és túrik a szókezdő mássalhangzótorlódást, de labiodentális réshangjai nincsenek. Ugyanezek a szavak a Fitzroy folyó mentén – ahol a walmatjari a leginkább elterjedt ausztráliai nyelv, és ez nyomja rá fonetikai bélyegét az ottani pidzsinre – így hangzanak: tyalwata, tynbity, kirityi, pitying, pinity, piny, ditywej.*

Egy rakás szó az angol gyermeknyelvből került a *pidzsinbe*: dedi 'apa', mami 'anya', putyiket 'macska', pigipigi 'disznó', papidog 'kutya' stb. (ugyanakkor nem ismerik a father, mother, cat, dog, pig szót). Ez a szórétég annak a tévhiedelemnek révén került atyáskodó angolok ajkáról a *pidzsinbe*, hogy a bennszülöttek értelmi fogyatékosok, s ezért csak a gyermeknyelvet értik” (i. m. 66. l.).

Az ausztráliai kriol (mert ott a kreolnak ez a variánsa a használatos műszó) mindhárom jelentős régiója Észak-Ausztráliában található (a Torres-szoros, Darwin és a Fitzroy folyó vidéke), ott ahol a kontinens őslakói legközelebb vannak a szomszédos Ázsia és Óceánia sűrűn lakott szigetvilágához (Indonéziához, Új-Guineához), s rajtuk keresztül a nagyvilághoz, ahol tehát az idegenekkel való közlekedés szükségessé tette közlekedő nyelvek, különféle *pidzsin* változatok használatát, amelyek nemzedékek múltán anyanyelvekké lettek. „*A kriol becsét kétségtelenül megnövelte, hogy az 1980-as években írott nyelv rangjára emelkedett, és a Biblián kívül számos egyéb, nem csak vallásos nyomtatvány nyelve lett. Ilyen minőségben a Fitzroy folyótól a Torres-szorosig bevonult a népiskolába, sőt iparisiskolába is; mi több, az Australian Broadcasting Corporation rendszeres kriol rádió- és tv-műsorokat sugároz egy igen lelkes közönségnek szerte Ausztrália távoli, északi végein.*

Egy új évezred hajnalán a kriol diadalútja egyre tart: lényegesen többen beszélnek anyanyelvként vagy második nyelvként, mint bármely más ausztráliai nyelvet, népszerűségével pedig sem a bennszülött nyelvek, sem az angol nem mérkőzhet” (i. m. 68. l.). Érdemes erre a jelenségre fölfigyelni, különösen nekünk, magyaroknak, akik nemzeti hagyományunkból, történelmi tapasztalatunkból, meg talán – ahogy Montesquieu gondolta – földrajzi-éghajlati helyzetünkől következően is, hajlamosak vagyunk magunkra gondolva „nemzethalálón” borongani, és olyanokként, akik a finnugor/uráli nyelvészet keretei között szocializálódtunk, féljtjük – többnyire nem ok nélkül – egyes rokon nyelveinket a kihalástól. Ezért esik jól hallanunk arról, hogy nyelvek nemcsak kivesznek, de születnek – még napjainkban is.

*

Vászolyi Erik kalandokkal teljes nyelvészeti odisszeája szerencsés véget ért az ezredforduló körüli években: éspedig azzal, hogy komi gyűjtésének vaskos kötetei megjelentek idehaza magyarul és angolul, sőt Komiföldön oroszul is, ausztráliai tanulmányainak summája pedig a magyarországi nyelvészet horizontját tágítja. Nyelvészeti munkássága a globális nyelvészet keretében értékelhető igazán, amelynek úttörői között találunk magyarokat, mint Lotz Jánost, Décsy Gyulát, a magyar nyelvészethez (és műveltséghez) sok szálon kötődő Robert Austerlitzet – mind olyanokat, akik Vászolyihoz hasonlóan

emigránsként élték le életüket és folytatták munkásságukat. Kérdés, minek tartsuk a magyar művelődés szempontjából e történelmi kataklizmák (II. világháború, 1956, 1968) következtében emigrációba kényszerült nyelvészek fölfedezéseit, amelyekkel a globális nyelvészet alapjait vetették meg: veszteségnek avagy nyereségnek. Én az utóbbi mellett szavazok. Vászolyi Erik fölfedezései, a komi epika nyenyec eredete, az ausztráliai nyelvek morfológiai és szemantikai finomszerkezete, a leírásukba bevezetett „ypszilonista magyar” hagyomány stb. arról tanúskodnak, hogy akárhány nyelvet is beszélnek a népek a glóbuszon, in ultima analysi, az emberiségnek egyetlen nyelve van – számtalan sok arccal és álarccal. Ez az a változatosság, ami gyönyörködteti a nyelvészt, de a laikus olvasót is, meg az a páratlanul könnyed, élvezetes és világos magyar nyelvezet, amelyen Vászolyi Erik szól hozzánk – Ausztráliából.

Irodalom

Linguistica Uralica XXXIX 2003 4: 280–281.